

CHET TILLARINI MAXSUS MAQSADLAR UCHUN (ESP) O'RGATISHNING NAZARIY AHAMIYATI, MAQSADLARI VA RIVOJLANISHI

Laylo Alimjanova,
*magistr talaba, Chirchiq Davlat Pedagogika
Universiteti, Uzbekiston, Chirchiq*

Annotatsiya: Tilning hozirgi jamiyatdagi o'rnini aniqlash, sabablarini tushuntirish maxsus lug'at deb ataladigan so'zlar sonining tez o'sishi, maxsus maqsadlar uchun tillar nazariyasini yaratgan, ESP ning tilning tuzilishidagi o'rnini va rolini aniqlash tezida ko'rib chiqiladi. Tilshunoslikning dolzarb muommolari tilshunos va tadqiqotchilar tarafidan muxokamalanishi va tahlil qilinishi berilgan.

Kalit so'zlar: ESP, integratsiya, textologik, diskursiv, parallel korpus

Tilning hozirgi jamiyatdagi o'rnini aniqlash, sabablarini tushuntirish maxsus lug'at deb ataladigan so'zlar sonining tez o'sishi, maxsus maqsadlar uchun tillar nazariyasini yaratgan, ESP ning tilning tuzilishidagi o'rnini va rolini aniqlash - bu muammolar tilshunoslar va boshqa tadqiqotchilarni jalb qilishda davom etmoqda. Til kabi hodisaning ko'p qirrali va murakkabligi bilan bog'liqlik, ya'ni bugungi kunda butunlay hal qilinmagan holda qolib, mohiyatini qoldirib va maxsus maqsadlar uchun til chegaralari noaniq va noaniqdir.

Yuqorida ta'kidlanganidek, ESPning birinchi ta'rifi Widdowson, Widdowson va Hutchinson Waters tomonidan berilgan. Widdowson "ESP - bu tilning ma'lum bir sohasini tavsiflashning bir usuli va keyin bu tavsifdan talabalarni ushbu sohada talab qilinadigan cheklangan til kompetensiyasi bilan tanishtirish uchun kurs spetsifikatsiyasi sifatida foydalanish." deb ta'rif bergan [3]. Xatchinson va Uoters ESP mahsulotdan ko'ra ko'proq yondashuv ekanligini ta'kidladilar[2;3-11]. Xatchinson va Uoters ESPning quyidagi ta'rifini taklif qiladilar: "Maxsus maqsadlar uchun ingliz tili - bu til o'rganishga yondashuv bo'lib, unda kurs mazmuni va foydalaniladigan usullar bo'yicha barcha qarorlar talabalarni til o'rganish jarayonini boshlashga undagan sabablarga asoslanadi." [5;147-160]. Ushbu ta'rif bizga ESP ning asosiy xarakterli xususiyati - bu talabalarning tilni o'rganishni boshlashiga turtki bo'lgan ehtiyojlari va maqsadlarini tahlil qilish degan xulosaga kelishimizga imkon beradi.

O'z navbatida, Robinson ESPni ikkita mezon nuqtai nazaridan ko'rib chiqishni taklif qiladi:

1. ESP deyarli har doim belgilangan maqsadlarga erishishga qaratilgan jarayon.
2. ESP kurslari talabalarning talab va ehtiyojlarini tahlil qilish asosida ishlab chiqiladi, ular o'z navbatida talabalarning ingliz tilini o'rganishning oraliq

bosqichida nimalardan o'tishlari asosida aniqlanadi, shuningdek, o'quvchilarning tabiatini tushunish uchun ma'lum xususiyatlar hisobga olinadi. ESP kurslarining vaqt chegarasi va bir-biri bilan bog'liq bo'lishi kerak bo'lgan vaqt va maqsadlar kursi o'rtasidagi munosabatlardir.

Muhim jihati shundaki, bunday kurslar katta yoshdagi talabalar orasida bir hil guruhlarda o'tkaziladi va birinchi navbatda ularning kasbiy yoki boshqa yuqori ixtisoslashgan faoliyati bilan bog'liqdir.

Eng maqbul va to'liq bu Evans Jon tomonidan taklif qilingan ta'rif bo'lib, ular ESPni mutlaq va o'zgaruvchan xususiyatlar to'plami deb hisoblashadi.

Shu bilan birga, ma'lum bir mavzudagi o'zaro bog'liqlik, o'ziga xoslik, aniqroq bo'lishiga qaramay, ESP va boshqa maxsus maqsadlar uchun tillar milliy tillar asosida mavjud bo'lib, ular bir-birini istisno qiluvchi hodisa sifatida emas, balki bir-birini to'ldiruvchi sifatida qaralishini sezmaslik mumkin emas.

XXI asrda globallashuv va integratsiya jarayonlari inson faoliyatining barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatib, kasbiy yo'naltirilgan muloqotga bo'lgan ehtiyoj katta ahamiyatga ega bo'lgan yangi davrni boshlab berdi. Zamonaviy, doimo o'zgarib borayotgan voqelik nafaqat kasbiy mahorat va ko'nikmalarga ega bo'lishi, balki til aloqasi sohasida yuqori malakali mutaxassislar bo'lishi kerak bo'lgan mutaxassislarga yuqori talablarni qo'yadi. Til asosiy muloqot vositasi sifatida jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlarni aks ettiruvchi o'ziga xos oyna vazifasini bajaradi.

Har xil turdagi matnlar, registrlarning lingvistik xususiyatlarini tahlil qilishga ilmiy yondashuv zarurligi 60-yillarda ko'plab mualliflar tomonidan qayd etilgan. Ularning tadqiqotlari "registr" tushunchasi bilan chegaralanib, so'z va jumla darajasida olib borilgan bo'lsa-da, turli registrlarga mansub matnlardagi so'z va tuzilmalarning har xil turlarining tarqalishi bo'yicha ishonchli korpus asosidagi statistik ma'lumotlar olinib kelingan.

Kompyuter texnikasining rivojlanishi bilan korpus lingvistikasi keng tarqaldi. O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quv dasturlarini tayyorlashda matn korpusini tahlil qilish turli janrdagi matnlarning tuzilishi va lingvistik xususiyatlari to'g'risida ishonchli statistik ma'lumotlarni, juda ko'p real misollarni, turli bilim sohalarini o'rganishni birlashtirishga imkon beradi. Zamonaviy oliy ta'lim muassasalari dasturlari uchun dolzarb bo'lgan multidisipliner yondashuv doirasida yagona butunlik mavjud bo'lmasa-da, maxsus maqsadlarda ingliz tilini o'qitishning yaxlit maqsadi va jarayoni atrofida birlashtira oladi.

Matn korpusi ma'lumotlaridan, shuningdek, eng yangi internet texnologiyalaridan foydalanish imkonini beruvchi maxsus dasturlardan

foydalanish ESPni o'rganish va tahlil qilish uchun yangi istiqbollarni ochadi. Bitta manba matnning bir nechta tarjimalarini o'z ichiga olgan korpus tarjimonlarni tayyorlashda katta yordam berishi mumkin, bu o'qituvchiga diqqatni eng yorqin hodisalarga qaratishga, matnlardan talabalar uchun tegishli bo'lgan ko'plab misollarni tanlashga imkon beradi.

Biroq, parallel korpusning vakili va muvozanatiga erishish juda qiyin. Mukammal holda, bunday korpus faqat bir tildan boshqa tilga tarjima qilishning uzoq an'analariga ega bo'lgan yaqin va yaqin madaniyatlar uchun mumkin. Hatto Yevropa tillari uchun ham, amaliyot ko'rsatganidek, mavzu va janr jihatidan o'xshash, bir xil sonda mavjud bo'lgan, korpus bir vaqtning o'zida vakillik va muvozanatli bo'lishi uchun yyetarli matnlarni topish qiyin. Cheklangan pastki tilni tavsiflovchi nisbatan kichik korpuslar uchun aniq tuzilish mumkin, bu unchalik yomon emas.

Masalan, biologiya mutaxassislari uchun doimiy ravishda yangi manbalar bilan yangilanib turadigan, bitta janr, davr va hokazo matnlarni ajratib ko'rsatish imkoniyati mavjud bo'lgan maxsus matnlarning mini-korpusi dolzarb bo'ladi.

Tekstologik va diskursiv tadqiqotlar matnni tahlilning asosiy birligi sifatida ko'rib chiqishga olib keldi, unga asosiy yondashuvlar uning grammatik tuzilishi, ritorik vositalar, hozirgi hukmron janr tahliliga oidligi muhim ahamiyatga ega. Tahlilning asosi matnning ishlashini keng ekstralingvistik kontekstda o'rganish bo'lsa, ma'lum bir janrning asosiy xususiyati matnning maqsadini belgilash edi.

Matn tuzilishini muallifning maqsadlari nuqtai nazaridan ko'rib chiqish ilmiy maqola modelini, uning tarkibiy qismlarini taqdim etish imkonini beradi, shuningdek, boshqa janrlarni tahlil qilish, masalan, ularni nafaqat nazariy aspektlari, balki amaliy jihatdan ham amaliyotga bog'liqligi o'rinli hisoblanadi.

ESPning lingvistik tahlilining ehtiyojlari o'qitish va ilmiy tahlil maqsadlari bilan cheklanib qolmadi. 1980-1990-yillarda havo, dengiz va temir yo'l transportida xalqaro xavfsizlik bilan bog'liq bir qancha loyihalar ishlab chiqildi.

Birinchisi SEASPEAK (1987-88), keyin AIRSPEAK (1988), POLICESPEAK (1994), RAILSPEAK (1996) bo'lib, ular doirasida registrning funktsional tahlili o'tkazildi, aloqa maqsadlari hisobga olindi, tipik aloqa vaziyatlari tasvirlangan, chastota mavzulari, nutqni semantik idrok etish xususiyatlari yoritilgan [1;3-11].

ESPda talabaning ehtiyojlari birinchi o'ringa chiqqanligi sababli, tipik professional kommunikativ vaziyatlarni tahlil qilish, matn yaratish va uni tushunish o'rtasidagi farqni anglash, muallifning matnlar tizimini o'rganish,

muvaffaqiyatli muloqot qilish qoidalari kabi sohalarida tilshunoslar ESP va pragmatika o'rtasidagi o'xshashlikni qayd etmay qolmadi.

M.Tricky maqolasida ESP izchillik bilan R.Searlening nutq aktlari nazariyasi, Gricening konversion maksimumlari va dolzarblik nazariyasi nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Nutq harakatlarining tasnifini ESPga qo'llagan holda, muallif ESP matnlarini tahlil qilish uchun uning muhimligini ta'kidlaydi [4; 54-59].

Demak, bu sohadagi izlanishlar va tinimsiz yangilanishlar shuni ko'rsatadiki, mashg'ulotning maqsadi talabaning muloqot holatiga qarab nutq xatti-harakati dasturini tanlash va amalga oshirish qobiliyatini, xususan, nutq niyatini amalga oshirish qobiliyatini shakllantirishdir, bu esa boshqa odamlar bilan aloqa va o'zaro tushunishni o'rnatishga imkon beradi. Samarali yondashuvlardan biri bu ilmiy-ommabop va ESP o'qitishning yaqinlashishi, ularning o'zaro boyishiga olib keladi. Ilmiy-ommabop nashrlar o'z auditoriyasini kengaytirib, zamonaviy jamiyatning turli qatlamlariga ta'sirini oshirib, xalqaro darajaga chiqmoqda. Maxsus maqsadlar uchun ingliz tilini o'rganuvchilar o'z ixtiyorida fan va texnikaning turli sohalariga oid multimedia materiallarini olib kelmoqdalar, xalqaro hamjamiyatning bir qismiga aylanib, ushbu nashrlar mualliflari va o'quvchilari bilan faol muloqot qiladilar.

O'rganilayotgan materialni tanqidiy tushunish lingvistik, ijtimoiy-madaniy, kommunikativ va kasbiy kompetensiyalarni shakllantiradigan zarur ko'nikma va ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

ESP (aniq maqsadlar uchun ingliz) kabi yo'nalishning paydo bo'lishi, ya'ni, maxsus maqsadlar uchun ingliz tili ixtisoslashtirilgan tillarni o'qitish zarurligini ko'rsatadi. Bu sohadagi doimiy ravishda o'sish fan va ta'limdagi rivojlanishning yangi nuqtasini zabt etish bilan birga o'z-o'zidan yangi muammolarni paydo qiladi. Bu esa talabalar uchun ham, o'qituvchilar uchun ham dolzarb maqsad va vazifalarni belgilab beradi.

ESPni o'qitish muammosiga e'tiborning ortishi va bu jarayonda o'qituvchining roli, birinchi navbatda, oliy ta'limni xalqarolashtirish, jahon ta'lim va bozor makoniga integratsiyalashishga intilayotgan talabalar va xodimlarning harakatchanligini oshirish bilan bog'liq. Shu nuqtai nazardan, o'qituvchi sizga kasbiy yo'naltirilgan maqsad va vazifalarga erishishga imkon beradigan bo'g'inga aylanadi, degan fikr ishonchli va o'rinli ko'rinadi, chunki ESP ta'limi asosan maqsadlarga qaratilgan.

So'nggi paytlarda ilmiy jamoatchilikda ESP kurslari fan mutaxassislari tomonidan o'qitilishi kerakligi haqidagi fikr keng muhokama qilinmoqda, ular

faqat til bilimiga ega bo'lgan umumiy ingliz tili o'qituvchilaridan farqli o'laroq, ixtisoslashgan yo'nalishlarda ko'proq vakolatga ega ekanligiga ishonishadi. Ikkinchisi ko'pincha maxsus maqsadlar uchun ingliz tiliga xos bo'lgan hodisa va jarayonlarni yetarli darajada tushuntira olmaydi va yangilay olmaydi.

Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, ESP o'qituvchilari nafaqat bilimlarni uzatish, ma'lumot berish va uzatish funksiyalarini bajaradigan o'qituvchilar, balki ular talabalarni qisqa o'qish davrida yuqori ixtisoslashgan bilim sohalarida maksimal natijalarga erishishga undashga qodir bo'lgan professional amaliyotchilardir.

Bu yerda Evans va Jon tomonidan taklif qilingan ESP o'qituvchilari rollarining tasnifiga e'tibor qaratish o'rinlidir. Ushbu tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, ESP o'qituvchilarining faoliyati ma'lum funksional rollar to'plamidir: baholash, tadqiqot, diagnostik, muvofiqlashtirish, motivatsion va axborot. Demak, maxsus fanlar o'qituvchisining pedagogik faoliyati biror bir predmet fan o'qituvchisi pedagogik faoliyatidan tubdan farq qiladigan o'ziga xos butun bir majmuaviy xossalarga ega bo'lib, bu holat uning o'rganishga turli xildagi bir qancha yondashuvlarni izlash zaruratini tug'diradi.

Adabiyotlar ro'yxati.

1. Eslami Z. R. Teachers' Voice vs. Students' Voice: A Needs Analysis Approach to English for Academic Purposes (EAP) in Iran // English Language Teaching. 2010. V. 3. №1. P. 3-11.
2. Evans Jon. The handbook of English for specific purposes. John Wiley & Sons, 2014. 3. Widodo H. P., Pusporini R. Materials design: English for specific purposes (ESP) // HP Widodo, & L. Savova, The Lincom guide to materials design in ELT. 2010. P. 147-160.
3. Hutchinson T., Waters A. English for specific purposes. Cambridge university press, 1987.
4. M.Tricky Teaching foreign language professionally oriented vocabulary as a means of formation and development students' intercultural communicative competence // the world of pedagogy. — 2007. — № 4 (9). — C. 54-59. 2
5. Paltridge B., Starfield S. (ed.). The handbook of English for specific purposes. John Wiley & Sons, 2014. 3. Widodo H. P., Pusporini R. Materials design: English for specific purposes (ESP) // HP Widodo, & L. Savova, The Lincom guide to materials design in ELT. 2010. P. 147-160.